

חדלו מאינדוקטרינציה, שובו לדיסציפלינה

הדר ליפשיץ

המוסר היהודי, ככל שהוא יהודי יותר הוא אוניברסלי יותר. כל מה שיש לי זה החיים היהודיים. התוצאה היא אוניברסלית.¹
אלי ויזל

בשנה וחצי האחרונות הגיע מקצוע האזרחות אל נקודת השפל הנמוכה ביותר שלו מאז החל להילמד בשנות השבעים. הזיגזג שאנו חווים, המורים והתלמידים, מאז אפריל 2015 הוא חסר תקדים. במאמר אנסה להציג את יסודות המחלוקת ואת גורמי ההידרדרות ולהתוות דרך לשיקום המקצוע.

המאה הקודמת: מקצוע האזרחות כחלק (קטן) מחינוך אזרחי ציוני

מרבית החוקרים העוסקים בהוראת מקצוע האזרחות מבחינים בין שני תחומים מרכזיים: לימודי אזרחות (civic studies), שעיקרם לימודים עיוניים ותוכניים, וחינוך אזרחי (civic education), תהליך חינוכי מתמשך ומקיף של הקניית ערכים, שמשולב בו חינוך למעורבות בקהילה. במדינות OECD לימודי האזרחות אינם משופעים בשעות ייעודיות ללימוד המקצוע. החינוך האזרחי נתפס כמכלול הפעילות בבית הספר וכחלק מהעיסוק הבינתחומי בנושאים כגון שפת אם, ספרות, היסטוריה, גאוגרפיה, מדעי החברה ואמנות, ולא דווקא כמקצוע פורמלי המוקדש לאזרחות. כשמתברר לתלמידים כי נושאים אזרחיים חוצים את גבול מקצוע האזרחות וכי הם מופיעים בנושא עדכני במקצועות אחרים, הם מפתחים רגישות ושאלות זהות בעת הדיונים בהם. המקצוע עצמו עוסק בעיקר במוסדות הממשל כדי לחזק מיומנות אזרחית-פוליטית בקרב התלמידים.

1 מצוטט אצל שורק, 2011.

התמונה בישראל במאה הקודמת בתחום זה הייתה דומה לזו הנהוגה במדינות המפותחות. עד שנות השבעים היה מקצוע האזרחות משולב בלימודי תולדות עם ישראל בדורות האחרונים, ובמהלכן הפך למקצוע עצמאי. רכיב החובה היסודי בו היה המשטר והפוליטיקה בישראל, והוא כלל נושאי בחירה שונים: כלכלת ישראל, הסכסוך הישראלי-ערבי, פערים חברתיים, מצוקה ומדיניות רווחה, עבודה ויחסי עבודה, הערכים אזרחי ישראל, דת, חברה ומדינה. אך למרות השינוי, האוריינטציה שלו המשיכה לדמות לזו של מדינות מערביות אחרות, קרי, חיזוק האוריינות האזרחית.

החינוך האזרחי, בישראל כבעולם, נכלל במקצועות הלימוד השונים ובכלל הפעילות הבית ספרית. יובל דרור (2008) מתאר בספרו את הנחלת "הסיפור הציוני" – ליבת החינוך האזרחי במאה הקודמת – כמוקד העשייה החינוכית-ערכית במדינת ישראל, באמצעות הוראת מקצועות לימוד כגון תנ"ך, היסטוריה, ספרות, לשון, מולדת וגאוגרפיה, ובאמצעות פעילות חוץ-לימודית כגון טיולים וטקסים.

מהי דמוקרטיה? המאבק האידאולוגי בין ריאליסטים לאוטופיסטים

מקצוע האזרחות הפך לאחת מזירות המאבק האידאולוגי המתקיים בישראל. אחד ממוקדיו הפחות מזוהים הוא בשאלה, מהי דמוקרטיה: צורת משטר שבה העם מעורב בהכרעה בין ערכים, או אידאולוגיה המבטאת ערכים מסוימים? בדיון יתוארו שתי עמדות עיקריות, שיכוננו ריאליסטית ואוטופיסטית. הגישה הריאליסטית מתבטאת באמרה המיוחסת לצ'רצ'יל: "דמוקרטיה היא הצורה הגרועה ביותר של ממשל, חוץ מכל האחרות הידועות לנו" (מצוטט אצל דיסקין, 2011, עמ' 130). בנימה אוהדת יותר התייחס אחד מלוחמי החופש המפורסמים בעולם, נתן שרנסקי, בספרו יתרון הדמוקרטיה, לחשיבות של הרחבת השיטה הדמוקרטית לכל העולם כדי לקדם את השלום והחירות (שרנסקי, 2005). רבים בישראל, שאכנה להלן אוטופיסטים, צעדו רחוק יותר, וה"דמוקרטיה" מוצגת אצלם כטומנת בחובה את הערכים האנושיים המושלמים.² אפלטון, לעומת זאת, התנגד לדמוקרטיה והאמין בשלטון החכמים.

2 דוגמה לכך ניתן לראות במחווון מושגי יסוד למורה מטעם הפיקוח על לימודי האזרחות שהופץ למורי האזרחות באפריל 2015 (משרד החינוך, תשע"ה). שם הוצגה הדמוקרטיה (בהגדרת המושג "דמוקרטיה כערך") כ"מערכת ערכים שבמרכזה האדם: "האדם הוא יצור תבוני,

האוטופיסטים שלנו מסבירים את המילה דמוקרטיה כאוטופיה שהחכמים (האליטה בכלל ומשפטנים בפרט) הם הסמכות העליונה בה. כלומר, הם מאמצים את גישתו האליטיסטית והאנטי-דמוקרטית של אפלטון, אך בניגוד אליו מתעקשים לכנות את הדגם המשטרי שהם מציעים בשם דמוקרטיה.

האוטופיסטים רואים בהיותה של ישראל מדינה יהודית בעיה, במקרה הטוב. הבשורה החילונית של האוטופיסטים הישראליים, הטבולה ביחס ביקורתי ואף עויין למסורת היהודית, שוללת גישה פרטיקולריסטית. קבלת אופייה היהודי של מדינת ישראל וערכיה היהודיים מותנית מבחינתם בעמידתם בעקרונות האוטופיה הקוסמופוליטית. לעומתם, הריאליסטים אינם מפקפקים כלל בלגיטימיות של המדינה היהודית. יתרה מזאת, האבות המייסדים של הציונות ראו ביהדות את המקור לדמוקרטיה. כך אמר, למשל, חיים וייצמן ב־1949, ש"אם עיקר שורשה של חוקת המדינה החדשה היא בהגבלת סמכותו של המלך, הרי המשטר הקדמון של העם העברי אב הוא לחוקות העולם הנאור" (מצוטט אצל דיסקין, 2011, עמ' 294). חוקר מדע המדינה עירא שרקנסקי מחזק עמדה זו וטוען כי היותה של ישראל אחת הדמוקרטיות הצעירות המצליחות ביותר, למרות קיומו של צבא גדול והתבססות על הגירה ממדינות לא דמוקרטיות ברובן, נובעת מהשורשים המקראיים והתלמודיים של התרבות היהודית (Sharkanski, 1996; 2016).

המחלוקת מתקיימת בשני המישורים: מהי דמוקרטיה, ומהו היחס בין היות ישראל יהודית להיותה דמוקרטית. הריאליסטים רואים את הדמוקרטיה כמשטר שליכתו בשלטון העם, המתנהל בהתאם לערכיו הרחוקים מלהיות מושלמים של העם הרלוונטי. האוטופיסטים מציינים את הדמוקרטיה כשלטון הערכים הראויים והאוניברסליים, שרק לחכמים פתרונום. את היות ישראל יהודית, ולכן פרטיקולרית, רואים האוטופיסטים כעומדת במתח עם היותה דמוקרטית, אם לא בסתירה לכך. האבות המייסדים של מדינת ישראל, לעומתם, ראו את הדמוקרטיה הישראלית כנובעת משורשיו היהודיים של העם. טענתו המחקרית של שרקנסקי היא כי התרבות הפוליטית היהודית היא שמסבירה את היותה של מדינת ישראל דמוקרטית משגשגת.

אוטונומי, אחראי למעשיו, מכונן ערכים ומבקש טוב עבורו ועבור החברה שבה הוא חי" (עמ' 4). מחוון זה אינו זמין באינטרנט (ראו הערה 3 להלן).

האידיאולוגיה משתלטת על המקצוע: חינוך אזרחי דוגמטי לאוטופיה קוסמופוליטית

דוח ועדת קרמניצר (קרמניצר, 1996) הפך לעמוד הענן של מקצוע האזרחות עם הכנסת הספר להיות אזרחים בישראל (משרד החינוך, 2000) לחטיבה העליונה, כמחייב את כל המגזרים. הרוח הפך את אופי המקצוע שונה מהמקובל בעולם, בהסתת המוקד מטיפוח האוריינות הפוליטית בלימוד המשטר והפוליטיקה אל הניסיון לשנות את זהותם של תלמידי ישראל. גם היקף המקצוע התנפח הרבה מעבר למקובל בעולם, וצמח בשנים 2007–2008, בתקופת השרה יולי תמיר, משלוש ש"ש לשמונה ש"ש בחינוך העל-יסודי.

קרמניצר וחבריו ובהם חוקר מדע המדינה דן אבנון הפכו את המקצוע קרדום להנחלת "זהות אזרחית כזהות המשותפת לכל הישראלים", לעומת "זהויות קבוצתיות אחרות", פרטיקולריות, כמו זהות לאומית ודתית (שם, עמ' 36). אבנון עמד בראש מרכז גילה באוניברסיטה העברית, ששני המפמ"רים האחרונים של מקצוע האזרחות, אדר כהן ויעל גוראון, היו מבוגריו. בהשראתו הפך המקצוע לממוקד ב"הנחלת שפה" משותפת. התלמידים נדרשים להשתמש בשפה המבטאת את "ערכי היסוד של הדמוקרטיה ביסוד הסדר המדיני בישראל" (אבנון, 2016, עמ' 11), והדמוקרטיה מוצגת בו כאוטופיה קוסמופוליטית.

אבנון (2006) הסביר את הצורך בהנחלת "שפת האזרחות" לנוכח דלותה אצל האבות המייסדים של המדינה, כחיים וייצמן ודוד בן-גוריון. כבר ראינו את טענת וייצמן, שהמסורת היהודית היא המקור לרעיון השלטון המוגבל בדמוקרטיה. בן-גוריון, בהציגו את חוק השבות, טען כי זכות היהודים לשוב לארצם "היא שבנתה המדינה" (מצוטט אצל אבנון, 2006, עמ' 7). כדי להנחיל לתלמידי ישראל את "הזהות האזרחית המשותפת" שאליה חתר קרמניצר, וכדי לשרש את עמדות הנשיא וראש הממשלה הראשונים, הוטמעה במערך לימודי האזרחות "השפה המשותפת". "התומכים בהגדרת מדינה על בסיס 'כלל אזרחיה' מבקשים לבסס זהות משותפת ולא זהות מבדלת. לאומיות היא זהות פרטיקולרית ומבדלת, אזרחות היא זהות אוניברסלית ומשותפת": כך הציג אבנון (2016, עמ' 9) דעת מומחה שהגיש במסגרת עתירה לבג"ץ את עמדת "מדינת כלל אזרחיה", עמדה שהטמיע במערך האזרחות. מחאת הזרם המרכזי בחברה הישראלית, הזרם הציוני, נגד מגמה זו החלה עוד במהלך דיוני ועדת קרמניצר. חוקר מדע המדינה אליעזר דון יחיא התפטר אז מחברותו בוועדה במחאה על הרוח הפוסט-ציונית שהובילה.

בשנה וחצי האחרונות קיבלה ההתגוששות ממד פארודי, כשלתכנית הלימודים צורפו "מושגונים" (ובשם הרשמי: מחוון מושגי יסוד למורה) הנותנים הגדרות דלות למושגי היסוד של המקצוע. הם אופיינו ברוח אוטופיסטית באפריל 2015 (משרד החינוך, תשע"ה), בהשפעה ריאליסטית באוקטובר אותה שנה, ובשיבה זוחלת לכיוון האוטופיה בגרסאות שהופצו באוקטובר ובדצמבר 2015, בינואר 2016 ובפברואר 2016.³ במחווון אפריל הופיע המושג "דמוקרטיה כערך", ללא אזכור מפורש של בחירות תחרותיות, הרכיב היחיד המשותף לכל הגדרות הדמוקרטיה. כשהוצג במחווון אוקטובר 2015 "שלטון העם" כעקרון היסוד בדמוקרטיה, נזעקו האוטופיסטים (חוות דעתו של אבנון בעתירה לבג"ץ מ-2016 שהוזכרה לעיל היא רק דוגמה אחת לכך). חוק השבות הוצג בספר להיות אזרחים בישראל (משרד החינוך, 2000) כבעייתי מבחינה דמוקרטית, וכך גם סמלי מדינת ישראל. מהמחווון שהופץ באפריל 2015 (משרד החינוך, תשע"ה) הוא נפקד כליל.

הניסיונות לטשטש את האופי הדיסציפלינרי של מקצוע האזרחות ולמזגו עם החינוך האזרחי החלו עוד בשנות התשעים. כבר בשנת 2000 התפטר חוקר מדע המדינה בנימין נויברגר מתפקידו כיו"ר ועדת המקצוע במחאה על ניסיונותיו של השר יוסי שריד להוסיף תכנים ערכיים-חינוכיים (כגון פעילות התנדבותית בקהילה) על חשבון תכנים דיסציפלינריים, תוך מניעת דיון בנושא. בתקופת כהונתה של השרה תמיר (2006-2009) אוחד תפקיד ראש מטה קרמניצר לחינוך אזרחי עם תפקיד המפמ"ר. הזיהוי בין השניים מצמצם מאוד את החינוך האזרחי ופוגע באחריות הדיסציפלינרית הנדרשת בלימודי אזרחות.

ההידרדרות הדיסציפלינרית חמורה. בנוגע לספר להיות אזרחים בישראל בגרסתו המקורית (משרד החינוך, 2000) הייתה תמימות דעים בין החוקרים על היותו בעייתי. כשמונה אברהם דיסקין ליו"ר ועדת המקצוע בתקופה של שרת החינוך, התרבות והספורט לימור לבנת, הוא נחרד לגלות כי "קשה לגלות בספר

3 כל המחווונים הופיעו לאחר פרסומם באתר מפמ"ר אזרחות, אך נמחקו עם פרסומה של גרסה מעודכנת יותר. גרסאות אפריל, אוקטובר ודצמבר 2015, וזו של ינואר 2016, נשלחו בדוא"ל לכלל מורי האזרחות בישראל. למיטב ידיעתי, כיום מחווונים אלה אינם זמינים באינטרנט. את המחווון המעודכן בעברית ובערבית, שפורסם ב-31.1.2016 (ונשלח למורים במהלך פברואר), אפשר למצוא באתר מפמ"ר אזרחות: <http://edu.gov.il/mazhap/ezrachut/finals/indicator-concepts/Pages/basic-concepts-indicator.aspx>

עמוד אחד החף מטעות עובדתית או מקצועית".⁴ טעויות חמורות הופיעו גם בבחינות הבגרות. העובדה שהן לא עוררו מחאה מלמדת כי אלו הושרשו בין המורים והתלמידים. דוגמה אופיינית לגישה המנוגדת למקובל בחקירה המדעית והדיסציפלינרית במקצוע ניתן ללמוד מהסיפור הבא: דיסקין תיאר בספר הלימוד שכתב בצורה מקוצרת ופשוטה להבנה את פרדוקס הבחירה של ארו (Arrow's paradox), המוכיח כי אי-אפשר ליצור שיטת בחירות הנקייה מפגיעה באחד מהתנאים ההכרחיים לבחירות דמוקרטיות (דיסקין, 2011). גורם אוטופיסטי במשרד החינוך שהיה מעורב בתהליך של אישור הספר דרש ממנו להוציא את תיאור הפרדוקס מהספר, מכיוון ש"הוא סותר את התפיסה הערכית של התכנית".⁵ דמוקרטיה היא אוטופיה. על כן אסור לאפשר להוכחה מתמטית הסותרת אותה להופיע בספרי הלימוד.

החזון האוטופי מגובה לרוב ברטוריקה נבובה המטיפה ל"חשיבה ביקורתית" ול"פיתוח חשיבה". האנטי-מדעיות של החינוך המוצע בולטת ביהלום שבכותר של מה שמכונה פיתוח החשיבה במקצוע האזרחות – שאלות העמדה. בשאלות אלו מוצגת דילמה, והתלמיד נדרש לענות עליה מתוך "שפת האזרחות", כלומר באמצעות העקרונות והערכים שהם הדוגמות האוטופיות שלאורן צריך לגבש עמדה. תלמיד תיכון מתבקש לקבוע עמדה בשאלות כמו אם למנוע מגורמים פרטיים להפיק משאבי טבע ואם לאפשר הקמת מכללות פרטיות. התלמיד אמור להשתמש ב"שפה", ולומד מכך כי אינו צריך ללמוד על ההיסטוריה של הנושא בארץ ובעולם ועל החלופות הרלוונטיות והשלכותיהן הכלכליות-חברתיות לפני גיבוש עמדתו. כך מטפחים חשיבה דוגמטית המזלזלת בהכרה ובלימוד של העובדות ויוצרים שיח פופוליסטי נבער.

ההחלטות היסודיות במקצוע ודרכי קבלתן

בתהליך קביעת המדיניות במשטר דמוקרטי, השר קובע "מה" בעוד הפקידות קובעת "איך". בתחום הפדגוגי משמש יושב ראש המזכירות הפדגוגית (להלן: יו"ר המז"פ)

4 הדברים נכתבו בטייטה למדריך למורה שכתב אברהם דיסקין כתוספת לספרו (דיסקין, 2011) ואושרו על ידו לציטוט במסה זו. לבקשת משרד החינוך, קטע זה לא הופיע לבסוף באתו מדריך למורה.

5 המכתב שקיבל דיסקין מאותו גורם הוצג על ידו לכותב מסה זו, והציטוט לקוח מתוכו. מכיוון שמדובר בתכתובת פנימית שלא נועדה לפרסום, בחרתי שלא לפרסם את שמו של כותב המכתב.

מגשר בין הפוליטיקאי לבין הפקידות הקבועה במשרד. תפקידו, כמי שלמעשה נבחר בידי השר, הוא לאפשר לשר לקדם את המדיניות שהוא מעדיף, בהבטיחו כי ההוראות יגיעו לפקידות באופן מקצועי. ועדת המקצוע, שתפקידה לייעץ ליו"ר המז"פ בענייני המקצוע, היא גורם מגשר ומאזן נוסף: היא מגשרת בין הפוליטיקה והפקידות לבין הדיסציפלינה. הוועדה נבחרת בידי יו"ר המז"פ (נציג השר) אחרי שהתייעץ עם הפקידות. הפקדת הסמכות בידי איש אמונו של השר נועדה להבטיח שהוועדה תהיה אמונה על כיוון המדיניות שאימץ השר.

בפועל, עד שנת 2009 היה משקלה של ועדת המקצוע נמוך מאוד. ערב הבחירות שנערכו בשנה זו מינתה יו"ר המז"פ, ענת זהר, ועדת מקצוע המוטה מאוד בעמדותיה לכיוון השמאל. ניתן להיווכח בכך כשבוחרים את ארבעת אנשי האקדמיה שמונו לוועדה – אחד המזוהה עם ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל (איימן אגבאריה), אחד המזוהה עם מרצ (מנחם הופנונג) ושניים בלתי מזוהים פוליטית (סוזי נבות וידידיה שטרן). ההטיה הייתה בוטה עוד יותר בקרב שמונת החברים האחרים. כשביקש יו"ר המז"פ צבי צמרת (הנחשב לבן-גוריוניסט ולמפא"יניק), שמונה לתפקיד ב-2010 במקום זהר לקדם את מדיניות השר, הפנה אותו המפמ"ר אל ועדת המקצוע לקבלת ההחלטה.⁶ מאז ועד 2015 הפכה ועדת המקצוע לגוף משמעותי בהתוויה של מדיניות המקצוע. צמרת ערך שינוי בהרכב הוועדה, כולל בתפקיד היו"ר, ובמקום שטרן, משפטן מן המכון הישראלי לדמוקרטיה, מינה לכך את אשר כהן, חוקר מדע המדינה המזוהה עם הציונות הדתית. האוטופיסטים ראו בכך פגיעה בדמוקרטיה. אך חשוב לשים לב שבשונה מהמינויים לוועדת המקצוע שנעשו בתקופת השרה תמיר, במהלך כהונותיהם של השרים גדעון סער ושי פירון התמנו לוועדה גם אקדמאים שאינם מזוהים עם עמדותיהם (אלכסנדר יעקובסון, אריה קיזל ואחרים). בעקבות סאגת המחוננים פרשו מוועדת המקצוע בקיץ 2015 שלושה מתוך תשעת חברי הוועדה והיא חדלה לתפקד. קריסתה בישרה את הידרדרות המקצוע בשנה האחרונה.

בעשור הנוכחי נעשו שלושה מהלכים משמעותיים הנוגעים למקצוע האזרחות: שניים מהם תקינים ובהתאם לנהלים – שינויים בתכנית הלימודים ואישור ספרי לימוד חדשים – והשלישי, שננוף בחריפות בידי שופטי בג"ץ, תזזיתי – כתיבת

6 לעניין זה נחשפתי בהיותי חבר בוועדת המקצוע באותה תקופה.

ה"מושגונים" (המחוננים) והעברתם למורים כחומר עזר מחייב. מהלכים אלו היו רבי-משמעות, ופיעמה בהם המחלוקת בין המחנות הנצים במקצוע. עם כניסתו לתפקיד שר החינוך יזם סער (איש הליכוד) יחד עם יו"ר המז"פ צמרת שינויים בתכנית הלימודים, שכיוונם תאם את תפיסותיהם האמונות על הזרם המרכזי של התנועה הציונית, אך הם היו תוספתיים בלבד באופיים. תכניות הלימודים וקידומן אושרו במהירות, כדי לקדם את הוצאתם של ספרי לימוד חדשים. אישורם של ספרים אלה יצר שינוי משמעותי בגבולות הגזרה של תוכני המקצוע, מכיוון שמבחן הבגרות יכול להתייחס אך ורק לנושאים המופיעים בכל ספרי הלימוד. רבים מהנושאים שעליהם שאלו לפני כן בבחינות הבגרות, וחלק ניכר מהתשובות, היו חייבים לעבור שינוי לנוכח ספר הלימוד של דיסקין (2011), הממוקד בהצגת הדמוקרטיה באופן דיסציפלינרי מוקפד ומתארה באופן ריאלי ולא אוטופי.

על כן פרסמה המפמ"רית יעל גוראון באפריל 2015 את אותו מחוון מושגים אוטופיסטי המיועד למורים, שהוזכר לעיל (משרד החינוך, תשע"ה). מחוון זה ביטל את תוקפם של כל ספרי הלימוד. גם ספר הלימוד החדש (משרד החינוך, 2016) שאושר השנה "נולד מת", כי התלמידים נדרשו לדעת את הכתוב במחוון שהופץ לפניו ולא את תוכנם של הספרים. כאמור, מאז שונה המחוון-מושגון ארבע פעמים: אחד זה שהופץ באוקטובר לכיוון הריאליסטי, ושלושת הנוספים לכיוון השני.

מה לעשות – וכיצד?

הדרך הראויה לקבלת החלטות בנוגע למקצוע צריכה להישקל הן מבחינה מוסדית והן מבחינה מהותית. מבחינה מוסדית, ראוי כי ועדת המקצוע תוביל. במקצוע רגיש כאזרחות חשוב שתהיה ועדה שחברים בה חוקרים ואנשי חינוך ושתשקף היבטים פדגוגיים ודיסציפלינריים מגוונים. להבנתי, ככל שהוועדה תהיה פעילה יותר, כן יובטח פיקוח ציבורי על העשייה במקצוע. זכותם של השרים למנות ועדת מקצוע בהתאם להשקפת עולמם, אך הדרך המאוזנת יותר בבחירת הוועדה בתקופת סער ופירון עדיפה על אופן הרכבתה בתקופתה של תמיר. מומלץ לשמור במידת האפשר על רציפות פרסונלית בוועדה ולהחליף את חבריה בהדרגה, כדי לשפר את פעולתה.

מבחינה מהותית, חשוב להתייחס לסדרי העדיפויות בלימוד המקצוע ולתכניו

האידאולוגיים. המקצוע הפך ממוקד בהנחלת אידאולוגיה ודוגמות מופשטות במקום בהוראה קונקרטית של נושאים. הדוגמה הבאה תמחיש את ההבדל. בכחינת הבגרות מקיץ תשס"ב לחינוך העצמאי (החרדי) מצאתי שאלות על גורמי ההיצע והביקוש והשלכותיהם על רמת המחירים, שער החליפין ומאזן התשלומים, הצמיחה, התל"ג והשכר. היום לעומת זאת, עוסקות השאלות בנושאים כגון ההבדלים בין האידאולוגיה הסוציאל-דמוקרטית והליברלית, וזכויות חברתיות. האין לימוד מושגי היסוד בכלכלה עדיף על הכרה שטחית ודוגמטית של אידאולוגיות ועקרונות? העיסוק בקונקרטי מחנך לחשיבה מדויקת, ואילו לימוד תאוריות מופשטות (כחובה לכל רמות התלמידים) מוביל לדקלום פשטני.

חשוב להדגיש: דיון וויכוח אקטואליים יכולים וצריכים להתנהל בכיתה. כמי שהיה מורה עוד במאה הקודמת, לפני התכנית החדשה, הייתי עד לדיונים ערים בכיתות בנושאי הלימוד בשיעורי אזרחות ולוויכוחים עליהם. זאת ועוד, ויכוחים על נושאים אלו – על הזכויות והחובות של האזרחים ושל השלטון, על מהותם של הערכים המנחים אותנו, שקלולם הרצוי והשלכותיהם על תרבות פוליטית דמוקרטית – מתקיימים גם בשיעורי הומניסטיקה אחרים כגון תנ"ך, תושב"ע, מחשבת ישראל, היסטוריה וספרות. הדיונים מבורכים וקיימים, אך לא בעקבות ניסיונות הכוונה והגדרה מלמעלה. עלינו לתת אמון במורים ולהעניק להם ולבתי הספר, כמקובל בעולם, גמישות בקידום החינוך האזרחי. בשיעורים אלו ראוי להרהר במוסכמות בישראל ובקהילת בית הספר, לערער עליהן ולבחון אותן. ניסיונות להנחלת ערכים מהשלטון המרכזי, ראוי שיינתנו במשורה, במידה ובמשקל.

המחלוקות הפוליטיות ההולכות וגוברות המאפיינות את מקצוע האזרחות מחזקות את ההבנה כי הדגש הדיסציפלינרי המקובל בעולם עדיף על ניסיון לקדם אידאולוגיות וזהויות המונחתות מלמעלה. ואולם אף אם נצמצם את משקלן, אין להימלט מהכרעות ערכיות. מהו האיזון הנכון בכיתה בין הנכחת האידאולוגיות השונות, האתנוקרטית והפוסט-ציונית (כפי שהן מכונות בפי יריביהן)? לדוגמה, האם נציג כשנוי במחלוקת את חוק השבות או את האקטיביזם השיפוטי?

בשנתי בוועדת המקצוע, בשנים 2010–2015, הייתי ער לעובדה שהמקצוע הוא חובה לילדיהם של יעקב ליצמן ומיכאל בן-ארי, אחמד טיבי וג'מאל זחאלקה. עם זאת, זכותה וחובתה של המדינה לקדם אידאולוגיות מסוימות. האם נישאר ניטרליים במידת מחויבותנו למסורת היהודית, ביחס לזכות היהודים למדינת לאום ושוויון הזכויות האזרחיות לערביי ישראל? מהם הערכים המאוזנים, מה מוסכם ועל מה יש

מחלוקת? מה נכון מבחינת אופייה היהודי של מדינת ישראל וקיומו של המשטר הדמוקרטי? חתרתי לבטא את הקונסנזוס ובו בזמן להתחשב במיעוט. בקביעת התבססתי על תוצאות הבחירות ועל הרצף ה"יהודי-דמוקרטי". התייחסתי לסיעות המייצגות את 90 המנדטים המרכזיים. אלה המנהיגים שלערכיהם המשותפים צריך המקצוע להיות מחויב:

2006	ליברמן, נתניהו, אולמרט, פרס, פרץ (עמיר)
2009	ליברמן, סער, נתניהו, לבני, ברק
2013	בנט, ליברמן, נתניהו, לפיד, יחימוביץ'
2015	ארדן, נתניהו, כחלון, לפיד, הרצוג

הרשימה נותנת מענה לשאלות שהודגמו. האם מי מהם חולק על חוק השבות? האם האקטיביזם השיפוטי נתון במחלוקת? הסכמה מלאה בשאלה הראשונה ומחלוקת בשנייה היו קיימות מאז 2006 ועד היום. בדרך זו גם נבטיח כי בהתחלף השלטון השינויים לא יהיו כה גדולים – ההסכמות ואף המחלוקות בשאלות היסוד נותרות יציבות בעיקרן.

כיצד לשקם את המקצוע?

בדור האחרון הפך מקצוע האזרחות לפלטפורמה לקידום אידאולוגיה וזהות של גורמים בשמאל הקיצוני, ממרצ ועד תומכי מדינת כלל אזרחיה. השימוש במשאבי המדינה כדי לקעקע את האתוס הציוני של האבות המייסדים, שלו מחויב הקונסנזוס הציוני, חייב היה להגיע למבוי סתום. רק שיבה אל המסלול שהוביל השר סער והמשיך השר פירון להשבת המקצוע לדרך המלך של החברה הישראלית, תוך מתן סמכות מרכזית לוועדת המקצוע המבטאת עמדות קונסנזואליות, ייצבו את המקצוע. יש לחזור אל המיקוד הדיסציפלינרי על חשבון קידום אידאולוגיות שונות. המדרים הבינלאומיים מציבים את ישראל כדמוקרטיה חופשית ומשגשגת.⁷ החפצים לקדם

7 כך למשל הרוח השנתי של ארגון Freedom House, המציג מדר אובייקטיבי וארוך-טווח של רמת החופש במדינות העולם. בנוגע לישראל, עולה ממנו תמונה הפוכה מזו שבטענות המועלות תדיר על "הידרדרות" הדמוקרטיה שלנו וה"סכנה" לקיומה. ראו: www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016

אידאולוגיות חתרניות יתכבדו ויפנו אל החברה האזרחית והמערכת הפוליטית. שימוש במשאבי הציבור הישראלי לטיפוח זהות ואידאולוגיות המפקקות בזכותו של העם היהודי למדינת לאום בארצו נובע מזלזול עמוק בעם וכשיטה המעניקה לעם את הסמכות לקבוע את גורלו באמצעות בחירות – השיטה הדמוקרטית.

מקורות

- אבנון, דן (2006). מדוע אין לדמוקרטיה הישראלית שפה אזרחית מפותחת. בתוך דן אבנון (עורך), *שפת אזרח בישראל* (עמ' 1-20). ירושלים: מאגנס.
- אבנון, דן (2016). חוות דעת לבג"ץ 4327/16.
- דיסקין, אברהם (2011). *משטר ופוליטיקה בישראל: יסודות האזרחות*. ירושלים: מגי.
- דרור, יובל (2008). *כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני*. ירושלים: מאגנס.
- משרד החינוך (2000). *להיות אזרחים בישראל*. ירושלים: משרד החינוך.
- משרד החינוך (תשע"ה). *מחונן מושגי יסוד למורה*. ירושלים: משרד החינוך.
- משרד החינוך (2016). *להיות אזרחים בישראל*. ירושלים: משרד החינוך.
- קרמניצר, מרדכי (1996). *להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל* (דוח קרמניצר). ירושלים: מרכז ההסברה.
- שורק, יואב (2011). *מסיגט ועד לדלאי-לאמה. מקור ראשון, מוסף שבת*, 28.10.
- שרנסקי, נתן (2005). *יתרון הדמוקרטיה*. ירושלים: שלם.

Sharkansky, Ira (1996). *Israel and its Bible: A political analysis*. New York: Garland Publishing Company.

Sharkansky, Ira (2016). *Judaic sources and Israel's democracy. ISPSA Annual International Conference*, Hadassah Academic College, Jerusalem, May.

